

УДК 930.272:528.4-024.65](477.7)«17/19»

Ю. О. КОНИК*

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ МЕЖОВИХ КНИГ ПІВДНЯ УКРАЇНИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ

У статті йдеться про межові книги Півдня України як історичне джерело, висвітлюються особливості їх укладання та пов'язані з ними ризики невірною інтерпретування їх відомостей. На прикладах показані шляхи верифікації змісту тих межових книг, які містять різні хронологічні шари інформації.

Ключові слова: межові книги; Південь України; землеміри; генеральне межування; писарські помилки.

Одним із наслідків активної експансіоністської політики Російської імперії стало поступове приєднання до неї протягом другої половини XVIII ст. південноукраїнських земель. З кінця 1760-х років почалася їх активна роздача, логічним завершенням якої в кожному конкретному випадку було вручення землевласнику документів на право його власності – межової книги і плану його дачі (земельної ділянки). Будь-які подальші операції з межами ділянки, будь то їх зміна, перевірка або поновлення, вимагали переукладання межових книг. Такий порядок тривав до першої половини 1910-х років, тобто до початку масштабного “столипінського” землевпорядкування.

Очевидно, що за півтора століття укладання на Півдні України виник величезний комплекс межових книг. Завдяки докладному і багатаспектному описанню земельних дач вони стали потужним банком даних ще в імперський період. Для сучасної історичної науки це – надзвичайно цінне джерело для дослідження історії земельних відносин, населених пунктів і не тільки. Однак самі межові книги як джерельний комплекс, наскільки відомо, не ставали самостійним предметом розгляду, а це, у свою чергу, знижувало можливість розкриття їхнього потенціалу в повній мірі.

Дотепер основними напрацюваннями з цього питання залишаються профільні дослідження дорадянського періоду В. С. Алєєва, І. Є. Германа, П. В. Дензіна, П. І. Іванова, С. П. Кавеліна, С. Д. Рудіна¹, які, однак, здебільшого обмежувалися побіжним викладенням теоретичних засад і вимог до межових документів, не торкаючись питань їх створення на практиці. Лише в “Межуванні і землевпорядкуванні” С. П. Каве-

---

* *Коник Юлія Олександрівна* – кандидат історичних наук, заступник начальника відділу забезпечення збереженості, обліку, довідкового апарату та реставрації документів Державного архіву Херсонської області.

ліна знаходимо аналіз, зокрема, межових книг і планів дачі з акцентом на їх невірності².

Серед сучасних українських дослідників слід насамперед назвати С. В. Абросимову³ і А. В. Бойка⁴, які у своїх роботах згадували межові книги як історичне джерело. Окремі аспекти складання межових книг Півдня України висвітлювалися автором цієї статті⁵.

Географічні рамки цього дослідження охоплюють Південь України, території якого протягом імперського періоду послідовно входили до складу Новоросійської (першої), Азовської губерній, Катеринославського, Вознесенського намісництва, Новоросійської (другої), Миколаївської, Херсонської, Катеринославської і Таврійської губерній. Згідно з сучасним адміністративно-територіальним поділом ці землі входять до складу Дніпропетровської, Запорізької, Кіровоградської, Луганської, Миколаївської, Одеської, Херсонської областей України, а також Придністровської частини Республіки Молдова. На цих землях історично склалися спільні межові традиції, обумовлені особливостями місцевого соціально-економічного устрою. Імперський уряд був змушений визнавати цю специфіку і неодноразово закріплювати її в нормативних документах – зокрема, межових. Генеральне межування, яке залишило по собі найбільший комплекс межових книг, також проводилося тут за єдиними канонами, відмінними від центрально-російських.

Ці канони не поширювалися на Кримський півострів, який виявився для Росії настільки екзотичним регіоном, що для нього також розробляли спеціальні правила межування. У 1915 р. помічник управляючого Межовою частиною Сергій Рудін пояснив, що генеральне межування Криму не могло здійснюватися вчасно “...внаслідок відсутності в інструкціях землемірам і межовій постанов стосовно існуючих там видів земельних володінь, які склалися ще до приєднання в 1783 р. Криму до Росії, в період татарського володіння ним”⁶.

З проведенням генерального межування так чи інакше пов’язана інформація усіх межових книг Півдня України. Метою цього загальноімперського заходу, що розпочався в кінці 1760-х років і тривав понад століття, було визначення і закріплення меж кожної земельної дачі як географічної одиниці, тобто прив’язка меж здійснювалася до конкретного населеного пункту або пустища, а не до імені його власника, як це було раніше. На обмежовані дачі якраз і склалися межові книги і спеціальні плани*.

Паралельно з генеральним межуванням і після нього відбувалося т. зв. спеціальне межування – розмежування землевласників всередині однієї генеральної дачі внаслідок полюбовного розділу, дарування,

---

* “Спеціальний план” тут – професійний межовий термін, що означає різновид картографічного документа, на якому зображена окрема земельна дача конкретного землевласника (Ю. К.)

успадкування тощо. За основу поділу бралися книги і плани генерального межування.

На Півдні України, з огляду на новизну його заселення, генеральне межування розпочалося лише в 1798 р. силами Новоросійської, з 1802 р. – Катеринославської межової контори. До того межові книги і плани укладали повітові землеміри, а затверджували – губернські. Контора витребувала усі ще не роздані власникам книги⁷, і вони стали відправною точкою для генерального межування Катеринославської, Херсонської і Таврійської губерній.

Виготовлення межових книг і спеціальних планів займало багато часу, оскільки їх складали як мінімум у чотирьох примірниках, усі – на гербовому папері, і всі затверджувалися підписами членів присутствія Катеринославської межової контори і гербовою печаткою контори з промовистим девізом межового відомства Російської імперії: “Кожний при своєму”.

У лютому 1816 р. у будинку межової контори в Катеринославі “від ненавмисності” сталася сильна пожежа⁸, яка знищила велику кількість межових документів і відкинула далеко назад справу генерального межування Півдня України. З 1829 р. контора, діяльність якої давно викликала нарікання, була ліквідована. На той час вона ще не відновила усі згорілі книги і плани⁹. Директор конторської креслярні продовжував затверджувати межові книги до 1831 р., поки тривало завершення справ. І лише з 1832 р. їх почала затверджувати вже безпосередньо Межова канцелярія.

Картина розсилки межових книг і планів виглядала досить заплутаною, особливо на ранніх етапах генерального межування імперії, які збіглися в часі з періодом активних реорганізацій державних структур усіх рівнів¹⁰. У загальних же рисах вона виглядала так: перший примірник відправлявся до архіву Межової канцелярії Департаменту/Міністерства юстиції. Один примірник видавався землевласнику; ще один, в залежності від форми власності на землю, відкладався в архіві територіального представника відповідного відомства: на приватні землі – в архівах губернської палати цивільного суду і повітових судів, на державні землі – в архівах казенної палати і палати державного майна. Мали свої представництва і органи управління військовими, колоніальними, церковними, удільними землями, казенними лісами тощо.

Нарешті, один оригінал-примірник залишався в архіві межової установи (межової контори або губернської креслярні). Ще один, чорновий, примірник залишався в діловодстві землеміра-укладача. Траплялося, що ці чернетки також потрапляли до архіву землеміра установи вищого рівня: так бувало тоді, коли він виявляв багато помилок у роботі підлеглого і залишав книгу і план собі “для свідчення неакуратності і слабого знання наук, землеміра направляючих”¹¹.

Внаслідок частих реорганізацій і переїздів діловодство і архіви названих вище установ не могли похвалитися впорядкованістю навіть у період формування¹². Перша ж половина ХХ ст. взагалі згубно позначилася на цільності, обсязі і стані збереженості межових архівів. Нині вцілілі межові книги і спеціальні плани Півдня України знаходяться на зберіганні в державних архівах Запорізької, Кіровоградської, Миколаївської і Херсонської областей України, а також у державних архівах Російської Федерації. Склалася ситуація, коли межові документи стосовно однієї дачі можуть бути розділені не лише по різних архівах, але й по різних фондах у межах одного архіву, оскільки при формуванні сучасних архівних фондів книги, як правило, відокремлювали від планів.

Отже, межові книги являли собою текстову частину опису земельної дачі, що перебувала у володінні одного власника, будь то населений пункт, поміщик, церква і т. д. Книги супроводжувалися ілюстративною частиною – спеціальними планами. Основою для складання тих і інших слугували польові журнали, в яких землеміри щоденно записували усі свої дії і спостереження під час межового ходу, а також абриси – детальні замальовки місцевості з інструментальним позначенням межового ходу.

При потребі межові книги могли укладатися і на частину дачі: наприклад, на городню ділянку фортечного гарнізону або на приватний фруктовий сад на міській землі. Головне, щоб ділянка вже була обмежена, тобто відокремлена межовими знаками, та щоб не було земельних суперечок із сусідами.

Кожна книга являє собою своєрідний “знімок” місцевості. Зміст книг можна умовно поділити на три частини: ввідну, основну та за-свідчувальну.

Ввідна частина містить основну облікову інформацію про земельну дачу: її назву, паралельні назви, повіт і губернію; прізвище, ім'я, по батькові, титул, звання або посаду землевласника; дату і підставу відведення землі та її площу.

В основній частині міститься опис меж і т. зв. внутрішньої ситуації дачі, тобто усього, що в цих межах знаходиться. Опис меж подається докладно, з інструментальними числовими даними міри ліній, румбічних і астрономічних кутів та накладених на них межових знаків; при цьому перераховуються усі сусідні землевласники.

Відомості про внутрішню ситуацію включають у себе дані про населені пункти всередині дачі з зазначенням кількості дворів та чисельності населення за останньою ревізією; якість земельних угідь (орні землі, сінокоси, ліси, болота, солончаки і т. д.); природний ландшафт (водойми та рельєф); рукотворні об'єкти (дороги, мости, греблі, криниці), господарські об'єкти (млини, токи, кар'єри, фабрично-промислові підприємства тощо), наявність церковних земель всередині межованої

дачі, а також будь-які інші об'єкти, які землемір вважав за необхідне відобразити в описі дачі.

У засвідчувальній частині перераховуються представники сусідніх землевласників, які були понятими (свідками) при межовій дії: поміщики, представники міської влади чи сільських громад, уповноважені від колоній, військового або духовного відомства. Тут же стоять підписи укладача книги, перевіряючого, копіювальника та осіб, що її затвердили.

Таким чином, навіть при поверхневому ознайомленні зі змістом межової книги можна отримати багато різноманітних фактів. Більш глибоке уявлення про інформаційний потенціал цього виду джерел можна отримати, аналізуючи ці факти і проводячи просторово-часове співставлення з даними інших джерел.

Наприклад, межові книги нарівні з картографічними джерелами дають цінний допоміжний матеріал для історичної топоніміки, оскільки зазвичай містять багато географічних назв. Їх аналіз необхідний для всебічного дослідження історії південноукраїнських земель, у т. ч. місцевого етнолінгвістичного середовища. За топонімами можна доповнити знання про особливості природних умов, етапи і напрямки іноземної колонізації Півдня України, простежити ареал поширення тюркомовних назв та ін.

Ось лише декілька прикладів такої фіксації минулого в географічних назвах. Козацька доба відбилася в назвах на зразок Пластунівського острова, Запорізького лісу, Отаманської балки, Пропийсвиної криниці, Пробийголовиного хутора. Різноманітні аспекти історії краю простежуються у таких топонімах, як балки Гайдамацька, Караванська, Чумацька і Чумна, урочища Кацапські Криниці і Стомогил, ліс Розбійний, острів Кораблин і т. д.

Особливості господарювання на нових землях промовисто відбилися в назвах найдавніших поміщицьких поселень. Для порівняння: з одного боку – Безводне, Віддалене, Гниле, Заливне, Пекельне, Половоддя, Попільне, Пустопілля, Сутужне, з іншого – Богоблагодатне, Богодане, Веселоіванівське, Вишенька, Любикут, Одрада, Райське, Розкішне, Спасибі і т. п. Хоча тут, окрім природних факторів, напевно впливала і повнота гаманця власника.

Часом найдавніших власників невеликих поселень можна встановити завдяки поміщицькому звичаю називати села, сільця і хутори на свою честь. Назви Брашеванівка, Вейсове, Кейзерівка, Чорбине та їм подібні дають підстави стверджувати, що на певному етапі свого існування ці населені пункти належали відповідно Брашеванам, Вейсам, Кейзерам, Чорбам.

За прізвищами селян-понятих (свідків) при межованні можна простежити, коли саме в конкретному населеному пункті з'явилися

певні прізвища. Така інформація особливо цінна не лише для генеалогічних пошуків, але й для дослідження міграційних процесів на Півдні України.

Якщо усі поняті були неписьменними, їх приводив до присяги котрийсь із церковнослужителів найближчої церкви. Стосовно раннього періоду заселення краю така згадка інколи може бути єдиним підтвердженням існування і давності цієї церкви.

Нарешті, межові книги дають уявлення про технічний і технологічний рівень межування: якими інструментами воно проводилося, які пункти бралися за точки відліку межових ліній, що слугувало межовими знаками у безлісній місцевості і т. п.

Як можна побачити, межові книги є вельми інформативним джерелом для всебічного дослідження історії Півдня України у складі Російської імперії. Але при використанні будь-яких писемних джерел одразу постає питання ступеня їх достовірності. У межових книгах, багатих на факти і цифри, тим більше потрібно завжди враховувати потенційну можливість помилок. До того ж при роботі з ними слід постійно пам'ятати про ряд "підводних каменів", які можуть спричинити невірну інтерпретацію відомостей.

Ще на етапі укладання межових книг і супутніх їм планів землеволодінь виявлення помилок і неточностей було звичайною справою. Акцент робився передусім на геодезичній вірності. Оскільки ці документи мали довічну юридичну силу доказу права власності, то неточності у цій царині закладали підвалини земельних конфліктів. Укладачі книг і планів надавали їх на перевірку землемірам вищого рівня, потім по завершенні польового сезону перескладали їх і надавали канцелярським служителям для копіювання, і тільки після цього межові документи могли бути затверджені.

Тут слід звернути особливу увагу на ключову обставину: якщо укладач у тексті посилається на попередників, які проводили відведення землі, перевірку або поновлення меж, це вже є підставою обережно ставитися до датування відомостей. Справа в тому, що в таких випадках землеміри не укладали межові книги з чистого аркуша, а перевіряли і дублювали попередні напрацювання, додаючи до них свої відомості. Таким чином, пізніша книга несла у собі інформацію більш ранньої, і ці хронологічні шари, проміжок між якими міг становити декілька десятиліть, в її тексті зазвичай ніяк не відокремлювалися¹³. А оскільки вся книга, включаючи підписи понять, писалася однією рукою, можливість джерелознавчого аналізу тут дещо звужені.

Можна стверджувати, що з усієї інформації межових книг найбільше потребують верифікації якраз відомості про учасників межового процесу: землемірів, власників дач, сусідів та понять, від датування згадки про них до написання їхніх прізвищ та імен.

Достовірність інформації про суміжних землевласників залежала від поінформованості землеміра-укладача. У книгах першої половини XIX ст. сусіди зазвичай (але не завжди) вказані ті, які були на момент первинного або генерального межування дачі, і нерідко вже давно покійні. Якщо межова книга укладена у зв'язку з пізнішим затвердженням межі, то існує велика ймовірність того, що дані про сусідів у ній будуть застарілими.

Ось типова ситуація: відомо, що бобринецький поміщик Олександр Дековач станом на 1836 р. уже помер, а його село Іванівка перейшло до інших власників. Однак місцевий земський суд, зобов'язаний тричі на рік складати відомості про зміни у складі землевласників, згадав про цю зміну власників аж у 1851 р. без усякої прив'язки до дати¹⁴. Тобто, не знаючи про час смерті О. Дековача, можна вирішити, що він володів своєю землею до 1851 р.

Вже з другої половини XIX ст., коли особливості межування Півдня України почали забуватися, укладачі межових книг і планів почали прирівнювати перше межування до генерального, а межувальників – до землемірів. Так, не можна сприймати буквально твердження на зразок того, що частини дачі села Рибальче Дніпровського повіту були генерально межовані в 1782 р. повітовим землеміром Петром Давидовим¹⁵. По-перше, генеральне межування повіту розпочалося на шістнадцять років пізніше, а по-друге, Давидов ніколи не був землеміром. Вочевидь, для землевласників ця історична плутанина не мала значення, але сучасним дослідникам варто про це знати.

При виокремленні і датуванні різних хронологічних шарів всередині однієї межової книги допоможе співставлення інформації з різних джерел, а також використання науково-довідкової літератури, архівних каталогів і картотек. Нижче наведено декілька прикладів встановлення дат.

При датуванні відомостей межових книг, укладених на основі більш ранніх, слід звертати увагу на адміністративно-територіальний поділ, змін у якому в останній третині XVIII – першій половині XIX ст. на Півдні України не бракувало. Наприклад, якщо підписанти межової книги мали відношення до Кизикерменського повіту, то межування відбулося не пізніше 1783 р., оскільки з 1784 р. повіт був ліквідований. Згадка ж про Бобринецький повіт вказує, що дія відбулася не раніше 1829 р., коли цей повіт був створений.

Іноді у датуванні інформації можуть допомогти назви населених пунктів – звісно, якщо відомо, що вони мінялися. Купуючи село або пустище, новий власник міг перейменувати його. Так, у 1780 р. підполковник Яків Мерлін заснував у Херсонському повіті село і назвав його на свою честь Яковлівкою¹⁶. На початку 1800-х років його діти продали село колезькому реєстратору Григорію Чарикову, який перейменував

його на Григорівку¹⁷. Таким чином, маємо часову прив'язку, на яку, однак, також не можна покладатися беззастережно, оскільки стара назва могла якийсь час фігурувати в офіційних документах.

Хронологічним орієнтиром може стати специфічна термінологія, назви установ, організацій, військових формувань, станових груп, посад, роди занять учасників межового процесу тощо. Наприклад, використання в межовій книзі терміну “слобода” відсилає дослідника до періоду 1770-х – 1780-х років, коли він широко вживався в офіційних документах. Згадка про секунд-майора дає підстави датувати інформацію періодом до 1797 р., коли в російській армії існував поділ майорського чину на прем'єр- і секунд-майорів. Факт служби поміщика у нижньому земському суді встановлює верхній часовий бар'єр – 1837 р., коли нижні земські суди були офіційно перейменовані на земські суди. Якщо ж у книзі фігурують селяни-власники – йдеться про період після селянської реформи 1861 р., коли виникла ця категорія селянства.

Датувати інформацію можна також на підставі участі в межуванні відомих осіб. Візьмемо для прикладу межову книгу села Шостаківка Херсонського повіту Херсонської губернії, укладену в 1851 р.¹⁸ На той час селом володіли брати Микола і Михайло Енгельгардти. В кінці книги вказано дві групи понятих, і перша з них – “піддані” (тобто кріпосні) селяни поміщика Василя Енгельгардта. Це означає, що вони були присутні при першому межуванні дачі, оскільки Василь Енгельгардт помер у 1828 р.

Значно важче піддаються виявленню технічні помилки, допущені при дублюванні документів. У Межовій канцелярії, яка займалася, зокрема, й копіюванням архівних примірників межових книг, за цим наглядав спеціальний чиновник¹⁹. Перед затвердженням копії вичитувалися, і в кінці подавався перелік виправлених помилок. Якість вичитування, як можна побачити нижче, не завжди перебувала на висоті. Особливо це стосувалося перевірки написання власних назв, хоча межові чиновники не могли не розуміти, що у справі земельного обліку та майнових прав правильність географічних назв і прізвищ була не менш важлива, ніж точність передачі технічної інформації.

Рукописні копії межових книг виглядають стандартно, як і більшість документів, скопійованих в інших відомствах Російської імперії: вони написані рівним канцелярським почерком, часто без розділових знаків і поділів на окремі речення.

З початком використання друкарських машинок помилки копіювальників набули, так би мовити, завершеності. Наприклад, понятий селянин на прізвище Писаренко в рукописній копії був записаний так нерозбірливо, що міг бути і Писаренком, і Пироженком. І якщо в пізнішій машинописній копії він зафіксований як Пироженко, то шанси віднайти істину наразі різко знижуються.

Необхідно також пам'ятати, що кожний з наступних примірників книги міг містити свої власні помилки. При співставленні різних копій одного документу іноді можна знайти відмінності у написанні назв і прізвищ.

Прикладів помилок у межових книгах можна навести безліч, і в основному вони стосуються прізвищ учасників межового процесу: землемірів, землевласників та понятих. Подібно до персонажа історичного анекдоту підпоручика Кіжа, завдяки нерозбірливим почеркам та неухважним переписувачам з'являлися неіснуючі поміщики. Так, у копіях межових книг зафіксовані такі землевласники як Воронович (насправді Горонович), Клаканяк (Кісканян), Короедов (Куроедов), Селіщев (Свищов) тощо. Діставалося й межовим чинам, прізвища яких перекручувалися часом до невпізнанності. У копіях межових книг кінця XIX ст. землемір Калчигін став Каменєвим, Лефебер – Асфебером, Редильський – Рудковським, Фєфілов – Філіповим. А вже таке прізвище як Гаптарев-Гратинський взагалі дало пізнішим копіювальникам масу варіантів: від Гонтарєва-Гражинського до Постирєва-Усатинського.

Якщо копіювальники не завдавали собі клопоту замислюватися над написаним, не обходилося без курйозів. З легкої руки наборщика замість “графа Кушельова-Бєзбородка селян” з'явилися “графа Кершильова безбороді селяни”²⁰, замість “міщанина Леона Попова дочки Юхимії Полякової” – “Магдалина Леона Попова дочка Юхимія Полякова”²¹. Навіть консула Священної Римської імперії Ігнатія Руттера в одній копії охрестили Ічатом Рутерманом, а в іншій – взагалі загадковим “іресат-руттіром”²². Що характерно – ці помилки не були помічені.

Траплялися помилки й у написанні назв населених пунктів, коли, приміром, Сусликове перетворювалося на Сулинівку, Томарине – на Татарине²³ і т. п. Також періодично виникали непорозуміння, пов'язані з доволі поширеним існуванням паралельних назв населених пунктів.

Очевидно, що неточності і помилки такого роду були характерні і для інших документів земельного обліку Російської імперії, однак межові книги вирізняються з-поміж них насиченістю власними назвами.

Взагалі можна стверджувати, що інформаційний потенціал межових книг виходить далеко за межі прикладних досліджень, даючи багаті можливості для теоретичних узагальнень у різних наукових напрямках. Особливостями більшості збережених донині межових книг Півдня України є переплетення в одній книзі відомостей, що належать до різних часових періодів, а також поширеність технічних помилок у власних назвах. Однак сучасний дослідницький арсенал цілком дозволяє мінімізувати ризики невірної інтерпретації інформації, а отже, об'єктивно доповнювати джерельну базу історичної науки.

¹ *Алеев В. С.* Теория межевых законов, сочиненная для преподавания в учрежденном при Межевом корпусе Константиновском Училище. Москва: Типография П. Кузнецова, 1824. 321 с.; *Герман И. Е.* Материалы к истории генерального межевания в России. Москва: Типо-литография В. Рихтер, 1911. 193 с.; *Дензин П. В.* Межевание и землеустройство в России. Пенза: Паровая типо-литография Е. М. Грушецкой, 1909. 73 с.; *Иванов П.* Опыт исторического исследования о межевании земель в России. Москва: Типография С. Селивановского, 1846. 151 с.; *Рудин С. Д.* Межевое законодательство и деятельность межевой части в России за 150 лет. 19 сентября 1765 г.–1915 г. Петербург, 1915. 559 с.

² *Кавелин С. П.* Межевание и землеустройство. Теоретическое и практическое руководство. С чертежами и образцами делопроизводства. Москва: Типография И. Ц. Рябушинского, 1914. С. 81.

³ *Абросимова С. В.* Колекція спеціальних геометричних планів кінця XVIII–XIX ст. в зібранні Дніпропетровського історичного музею//Південна Україна XVIII–XIX століття: записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорізького державного університету. Вип. 6. Запоріжжя: РА “Тандем-У”, 2001. С. 52–67.

⁴ *Бойко А. В.* Південна Україна останньої чверті XVIII століття: Аналіз джерел. Київ, 2000. 306 с.

⁵ *Коник Ю.* Межеві архіви Південного правобережжя України: зародження, склад, проблеми збереженості документів (кінець XVIII – перша третина XIX ст.)//Архівознавство. Археографія. Джерелознавство. Вип. 10. 2009. С. 60–81; Її ж. Складання генеральних карт і планів як напрямок діяльності губернської межевої служби Півдня України в останній третині XVIII – першій третині XIX ст.//Український історичний журнал. 2011. № 3. С. 74–94; Її ж. Писарські помилки як причина додаткової плутанини в земельному обліку Російської імперії (на прикладі південноукраїнських губерній)//Інформаційно-документальні комунікації в глобалізованому суспільстві: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 21–22 березня 2013 р., Національний авіаційний університет/редкол. Тюрменко І. І. та ін. К.: НАУ, 2013. С. 47–48.

⁶ *Рудин С. Д.* Зазнач. твір. С. 221.

⁷ Держархів Херсонської обл. (Державний архів Херсонської області). Ф. 14 “Херсонська губернська креслярня”. Оп. 1. Спр. 354. Арк. 4–5зв.

⁸ Там само. Спр. 882. Арк. 18–18зв.

⁹ Там само. Спр. 1349. Арк. 2зв.

¹⁰ ПСЗРИ І. СПб., 1830. Т. XX. № 14833. С. 829–830.

¹¹ Держархів Херсонської обл. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 1072. Арк. 19.

¹² Материалы для преобразования межевой части в России. Записка, составленная по распоряжению и указанию Управляющего межевым корпусом/ Приложение первое. Часть 1. О поземельной регистрации. СПб, 1868. С. 49–50, 52–53, 69.

¹³ Див., наприклад: Держархів Херсонської обл. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 1927.

¹⁴ Там само. Спр. 1866. Арк. 39зв.

¹⁵ Там само. Ф. 302 “Колекція карт і планів”. Оп. 1. Од. зб. 682, 683.

¹⁶ Там само. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 51. Арк. 103зв.

¹⁷ Там само. Оп. 2. Спр. 50. Арк. 18–43.

¹⁸ Там само. Спр. 56. Арк. 44–69.

¹⁹ Там само. Оп. 2. Спр. 7. Арк. 26зв.

²⁰ Там само. Оп. 1. Спр. 1888. Арк. 3зв.

²¹ Там само. Спр. 1911. Арк. 3зв.

²² Там само. Оп. 2. Спр. 4. Арк. 10–10зв., спр. 17, арк. 5зв.–6.

²³ Там само. Оп. 1. Спр. 848. Арк. 4–6зв.

The article is about boundary books of the South of Ukraine as a historical source and it highlights the features of their drafting and a risk of incorrect interpretation of the information related to them. The ways of verification of content of those boundary books which consider different chronological layers are shown on the examples.

Key words: the boundary books; the South of Ukraine; land-surveyors; general land surveying; clerks' mistakes